

## Wahrheit und Dichtung na pozadí obrozených cestopisů

Veronika Faktorová: *Mezi poznáním a imaginací. Podoby obrozeného cestopisu*. Praha, Arsca 2012. 368 stran.

Jednou z výrazných a nepřehlédnutelných tendencí v moderní literární vědě je inklinace k prostoru a jeho reprezentaci. Jak bylo zdůrazněno jinde (např. Doris Bachmann-Medicková), jedním z aspektů v novodobém myšlení o literatuře je postupné upouštění od kategorie času jako jediné významné a určující dominanty narativů a její vyvažování kategorií prostoru. V současné debatě potom nejde o znovunastolení otázky, jež by měla řešit, která z těchto dvou kategorií bude v určování základních specifík literárněvědné analýzy dominovat, ale o pochopení vzájemné závislosti a souvýskytu obou a zároveň — s ohledem na určitou v minulosti vytvořenou absenci — k zaplnění oné chybějící mezery v literárněvědném uvažování. Jedním z dokladů tohoto stavu je dnes např. tzv. obrat k prostoru (*spatial turn*), který se ovšem netýká pouze problematiky literárního díla, ale směřuje do různorodých oblastí kulturních diskurzů. S prostorem v literárním díle potom úzce souvisí i otázka reprezentace, které se dnes rovněž věnuje zvýšená pozornost. (V kontextu české literární vědy stačí připomenout některé reprezentativní knihy, jež tuto oblast reflektují, např. knihu Alice Jedličkové *Zkušenost prostoru. Vyprávění a vizuální paralely* [2010] či publikaci Vladimíra Papouška a Petra A. Bílka *Cosmogonia. Alegorické reprezentace „všeho“* [2012].)

Knihy Veroniky Faktorové *Mezi poznáním a imaginací. Podoby obrozeného cestopisu* si jako primární cíl sice neklade výhradně teoretické otázky, které by souvisely s tím, co zde bylo výše uvedeno, přesto je svým tématem dané problematice blízká. Cestopis bez ohledu na svoji historickou příslušnost vedle celé řady jiných aspektů výrazně reflektuje právě prostor a prostorovost. Vzhledem ke své synkretické povaze plní cestopis řadu funkcí, které jej dovolují pojednat z mnoha aspektů i úhlů pohledu. Cíl, který je ve jmenované publikaci sledován, definuje jeho autorka jako snahu postihnout žánr cestopisu v jeho oscilujících tendencích mezi odbornou a uměleckou literaturou. Konkrétně se potom jedná o excerpce textů z první poloviny 19. století, a to jak psaných česky, tak vzhledem k povaze literárněobrozeného diskurzu i texty německé. Nejednoznačné žánrové vymezení cestopisu s sebou přináší široké možnosti metodologického uchopení, které v případě literárněvědného přístupu znamenají zohlednit celou škálu teoretických aspektů, zejména pak otázku reprezentace a s ní spojené verifikace, která se u této problematiky jeví doslova jako klíčová; tyto obecné kategorie v sobě zahrnují další teoretické oblasti, zejména pak ty, jež s ohledem na povahu zkoumaného materiálu

směřují k oblastem naratologie či teorie fikčních světů. V neposlední řadě je třeba zohlednit i recepční stanovisko. Namísto je rovněž zvažovat historicko-funkční kontextualizaci textů, což představuje tázání po vztahu cestopisu nejen k dobové literární produkci, ale i k jiným formám kulturních struktur, např. k dobovému stavu poznání, vědy a rovněž sociologickým, ekonomickým či politickým rámcům. Právě vzájemnou komparací těchto diskurzivních rámců je možné pojednat cestopis v jeho relativní komplexnosti jako kulturní a historický jev s ohledem na jeho imanentní zákonitosti. Řadu těchto aspektů ve své práci zohledňuje i Veronika Faktorová, která svoji publikaci přehledně strukturuje do tří hlavních oddílů, jež reflektují cestopis jako historický žánr s proměnlivými genologickými charakteristikami. V prvním z nich se Faktorová soustředí na různé podoby cestopisu (nejen) v české literatuře první poloviny 19. století; dokládá způsob, jakým byly starší cestopisy adaptovány v obrozenské kultuře a objasňuje zákonitosti tohoto procesu: „Aktualizaci starších cestopisů i misionářských zpráv tedy podmiňoval jejich český původ (či alespoň určitý, ne vždy relevantní vztah k české řeči a minulosti atp.), jehož prostřednictvím bylo možné zaplnit konstruovaný soubor »národní literatury«. Díla však současně představovala i přitažlivý typ četby oslovující široké publikum, neboť rozvíjela osvědčené textové strategie: koncentrovala se na senzačnost, drastičnost, napínavost nebo prezentaci kuriozit. Vedle toho užívala srozumitelné lidové mluvy a byla postavena na jednoduchých narativních a syžetových schématech. Tyto čtenářsky vděčné prvky přiřazovaly cestopis k nejběžnějšímu dobovému čtivu, zastoupenému přednostně knížkami lidového čtení nebo loupežnickými, strašidelnými a jinými zábavnými povídkami“ (s. 34). Jinou podobu cestopisu spatřuje Faktorová v jeho příklonu k racionální sféře, která z textů odstranila veškerou fantastiku a nahradila ji deskripcí a výkladem, kdy hlavním „cílem bylo vytvořit komplexní geograficko-historicko-statistický popis dané oblasti“ (s. 39). Velmi zajímavá jsou i další historická pozorování autorky, která z dobových cestopisných textů vytváří přehlednou klasifikaci, jež ukazuje nejen typologicky odlišné varianty žánru, ale i jejich historicko-kulturní zapojení do dobového kulturního diskurzu. Tak např. autorka shledává, že v určité fázi svého vývoje cestopis svým zaměřením „suploval“ vědecké práce, resp., jak Faktorová konstatuje, „učené zaměření žánru, prosazující se v osvícenském epoše, vedlo k tomu, že cestopisná díla byla stále důsledněji akceptována jako relevantní vědecké dokumenty, jejichž prostřednictvím se šířily aktuální poznatky různých oborů“ (s. 57). Jiná z podob obrozenského cestopisu vychází ze sblížení prvků beletrie a odborné literatury.

Tento průzkum, který důkladně mapuje žánrovou nestabilitu cestopisu po celou první polovinu 19. století, není pouze pečlivou heuristickou prací a taxonomií, ale rovněž již v této první části je uvedena problematika cestopisné literatury jako synkretického žánru, který byl schopen absorbovat různé, místy snad až protichůdné funkce a významy, čímž dokládá nejen životnost

samotného cestopisu, ale současně na jeho pozadí i proměnlivé a přeskupující se spektrum řady dobových kulturních jevů, zejména pak těch, jež náleží obecnějším kategoriím a které se významně týkají historického postavení a funkce krásné a odborné literatury.

Tato část práce, ačkoli zde převažuje deskriptivní hledisko, nepředstavuje — jak již bylo uvedeno — pouhý výčet faktů a vypsání základních informací z textů. Přesto se tu nabízí některé další aspekty, které by bylo možné reflektovat, např. více se zaměřit na srovnání mezi starším typem cestopisu a cestopisu obrozenského. Vydávání těchto textů (V. M. Krameriem nebo F. M. Pelclem, jak o tom autorka hovoří) poskytuje prostor i materiál pro detailnější srovnání a analýzu mezi dobově odlišnými texty. Domníváme se, že by detailnější rozbor tohoto materiálu napomohl k hlubšímu objasnění transformačních procesů nejen uvnitř sledovaného žánru, tj. v oblasti jeho poetiky, ale současně i v rámci jeho společenských funkcí. Mezi mnohými podněty, jež se tu nabízejí ke sledování a které by vycházely např. z komparace původních cestopisů a jejich adaptačních úprav spolu s pozdějšími fázemi vývoje cestopisu, lze zohlednit např. podobnou tematiku, která by vzhledem k synkretické povaze žánru mohla odrážet i jiné než výhradně literární kategorie, což se týká např. způsobu zobrazení a pojetí jiných národů; v úvahu zde připadá např. srovnání *Kroniky nové o národu tureckém* Johanna Löwenklaua z konce 16. století, kterou z němčiny přeložil Jan Kocín z Kocinétu, s obrozenským vydáním spisu Jana Rulíka *Historie turecká aneb Příběhy turecké říše*, o kterém Faktorová krátce hovoří. Úkolem této kritiky ovšem nemá být doplňování či nahrazování údajů dalšími údaji. Po této stránce lze považovat publikaci Veroniky Faktorové za takřka vyčerpávající (autorka pojednává nejen české texty, ale zcela v logice věci samé významně pracuje i s německojazyčnými cestopisy). Vyznačit jsme zde chtěli pouze některé konsekvence, které by mohly vyplývat z metodologických modifikací (k otázkám metodologie se dostaneme níže).

V každém případě lze konstatovat, že prostor, který si autorka tímto důkladným roztríděním materiálu připravila v prvním oddíle, efektivně zužitkovává v částech následujících; druhý oddíl je věnován literárním reprezentacím míst, oddíl poslední potom pojednává vybrané rysy dobové diskurzivity v souvislosti s cestopisem, mezi kterými autorka uvádí např. motiv poutníka, ruin nebo krajiny, a reflektuje rovněž intertextuální vztahy nebo vztah cestopisů k Máchovu dílu. V závěrečné části se rovněž nacházejí úvahy nad celkovou situací žánru v rámci dobové diskurzivity české literatury a jejích vývojových tendencí. Na sledovaném materiálu se velmi dobře dokládá nejen samotná povaha tohoto žánru, ale i vysoce dynamická a proměnlivá oscilace jiných žánrů, spojených s oblastí beletrie či odborné literatury, která postupně vedla k jejich historické profilaci a ustálení. V tomto ohledu jsou zajímavá pozorování, která autorka učinila v souvislosti se vztahem cestopisu k beletrii a odborné literatuře, což mělo za následek zajímavé funkční využití stylových

i významových prvků textu. Z tohoto hlediska se nabízejí i jiné možnosti, jak vytěžit z takovéto práce další poznatky, které by se v tomto případě dotýkaly proměny obecnějších kategorií literárního díla, např. narativních a jiných. Souběžně s tím by mohl být reflektován i vztah cestopisu k dobovému statusu vědeckého poznání, a to nejen na jazykové úrovni, jak to činí autorka, ale rovněž na obecnější rovině, jež by se dotýkala vlastních epistemologických či paradigmatických kategorií a diskurzivních modů odborného uvažování a s tím spojených textových strategií. Tím by problematika cestopisu mohla vstoupit na další pole výzkumu, jež by odráželo již zmíněné obecnější kategorie dobové diskurzivity. Tímto ovšem nehodláme popírat fakt, že Veronika Faktorová tyto vztahy, tedy mezi beletrií a vědou, důkladně sleduje; vřdyt vlastní zaměření publikace je orientováno zejména na tento problém. Ani nehodláme jakkoli zastírat důkladnost a pečlivost, s jakou si autorka nejen v těchto momentech vede. Pouze se pokoušíme o jakousi nadstavbu, která by se ovšem bez autorčiných pozorování a analýz v žádném případě neobešla.

Z metodologického hlediska je autorka moderní; jinými slovy je inspirována jak novým historismem či recepční estetikou, tak např. podněty, které reflektují vývojovou perspektivu (nejen) literatury jako dynamický a pulzační proces. Synopticko-pulzační modelování kulturních jevů z hlediska jejich vývojových perspektiv ve svých pracích představili zejména Peter Zajac a Dalibor Tureček, kteří jej rovněž významně realizují na poli česko-slovenské literární vědy. Nesporná přednost takového přístupu, který reflektuje i autorka publikace, spočívá v možnosti uchopit a popsat literárněhistorický proces jako dynamický jev s heterogenními vlastnostmi, které výrazně problematizují tradiční způsob psaní literárních dějin koncipujících historii do přehledných a relativně uzavřených období. Z hlediska tohoto přístupu, jenž se zakládá na myšlence heterogenních pulzací sledovaného kulturního jevu, je práce Veroniky Faktorové zcela jistě přínosná zejména proto, že na materiálu obrozeneckého cestopisu ukazuje a dokládá konkrétní průběh a významové i funkční transformace sledovaných jevů (např. obraznost, axiologie) v závislosti na proměňující se dobové poetice, ve které postupně začíná nabývat na významu romantismus. Faktorová ve svých analýzách nahlíží na různorodý materiál obrozeneckého cestopisu nikoli v přísných klasifikačních rámcích a kategoriích, ale jako na konglomerát textů, které se utvářejí na průsečíku celého spektra kulturních vlivů a jevů, mezi které náleží nejen již jmenovaná proměna dobové poetiky, ale současně i aspekty spojené např. s recepčními strategiemi. Místy se ovšem může zdát, že právě ono recepční stanovisko je v práci nadužíváno na úkor zejména těch analytických postupů, které by dokázaly výrazněji postihnout imanentní zákonitosti žánru, jakými jsou zejména kategorie tematiky, reprezentace, verifikace, narace apod. Ačkoli autorka samozřejmě sleduje vztah cestopisu i k jiným žánrům, vedle vědecké literatury se jedná o beletrii, na některých místech se může toto srovnání jevit spíše

jako apoziční. Jako příklad lze uvést zajímavou pasáž o literární domestikaci Itálie, která „zaujímala centrální místo v mytické topografii evropské literatury první poloviny 19. století“. Spolu s tím pak „Itálie byla prezentována jako výjimečná země klasické vzdělanosti, byla obrazem idyl a dokonalým prostorem, kde bylo možné hledat osobní štěstí a obnovit tvůrčí síly. V perspektivě romantiků pak symbolizovala především vysněný, toužebně hledaný ideál (jenž nemusel být vždy nalezen). Zcela protikladně byla viděna přísnýma očima osvícenců, kteří pranýřovali místní nešvary a nedostatky“ (s. 194). Oproti tomu, jak dále konstatuje autorka, „prostor ideální slovanské vlasti byl Itálii jednoznačně nadřazen a současně od ní přebral nové kvality“ (s. 198). Zde se nabízí prostor k analytější úvaze, která by např. řešila otázku, proč k tomuto dochází a jakým způsobem, zasahuje-li nějak tento proces vlastní žánr nebo co znamená pro ostatní jeho konstitutivní kategorie a v neposlední řadě, jak se tím proměňuje dobová axiologie, zdali změna tematiky souvisí se změnou způsobu reprezentace a zdali tyto aspekty nějak ovlivňují celkovou sémantickou strategii textů apod. Tyto úvahy by mohly být dále konfrontovány s výsledky, které na tomto poli učinil např. Vladimír Macura. Ačkoli autorka vyjmenovává atributy těchto diskurzivních modifikací, přesto by bylo možné je sledovat v analytější modu, který by na základě proměňujících se dílčích literárních kategorií (narrativ, kompozice, reprezentace apod.) mohl reflektovat a objasňovat procesy na vyšší úrovni kulturního diskurzu. Tímto však netvrdíme, že dané jevy autorka nereflektuje, pouze zvažujeme možnosti jejich systematictějšího a analytějšího propojení.

Uvedené poznámky nijak nesnižují celkovou preciznost a nesporný přínos publikace, který lze spatřovat jak v klasifikaci spíše opomíjené literární produkce, tak v přístupu k materiálu, jenž reflektuje současné tendence v literární vědě.

Vrátíme-li se závěrem k problematice prostoru, potom lze v souvislosti s knihou Veroniky Faktorové konstatovat, že publikace k dané tematice přináší nejen zajímavý poznatek, který se dotýká i jinak důležité problematiky, jakou je vztah fikce, imaginace a skutečnosti a jejich vzájemného poměru. V neposlední řadě se zde rovněž tematizuje problematika kulturní a textové domestikace prostoru, která ve své podstatě překračuje platnost dobového diskurzu. Autorka ve své knize na bohatém a důkladně zpracovaném materiálu ukazuje, jak takovýto proces probíhal v české literatuře první poloviny 19. století a jakým způsobem souvisel s dobovými kulturními a společenskými tendencemi. Knihu Veroniky Faktorové lze jistě vnímat nejen jako přínos k problematice dosud málo probádané literární produkce českého obrození, ale současně jako nepopiratelný vklad do soudobých diskuzí, jež se týkají způsobu psaní literárních dějin; v neposlední řadě je rovněž inspirativní pro úvahy o kategorii prostoru nejen v dobových literárních textech.